

Анна Оголевець, Галина Полянська

ПОЛТАВСЬКА РОДИНА ОГОЛЕВЦІВ

Родина Оголевців стала відомою в місті Полтаві з останньої чверті XIX ст. Її глава Степан Якович Оголевець (1857, Полтава – 1937, Москва) був народником, прогресивним громадським діячем. Він народився в багатодітній сім'ї полтавського губернського чиновника, який за вислугу років отримав спадкове дворянство. Навчаючись у гімназії казенним коштом, Степан Якович займався репетиторством і так допомагав рідним. Захоплення ідеями революційних демократів зумовило його життєвий вибір. Виключений (разом із товаришем по класу Р. Стеблин-Каменським) із гімназії за участь у революційному гуртку, Степан Якович склав екзамен на звання «фельдшерського учня» й оселився в Шишаках, де зайнявся медичною практикою і почав вести революційну агітацію серед населення [3].

Вступивши 1878 року вільним слухачем на медичний факультет Київського університету, Степан Оголевець увійшов до організації народників (партійна кличка «Полтавець») і розпочав революційну пропаганду серед робітників «Арсеналу» та Київських залізничних майстерень. Проте його не задовольняли результати такої діяльності: щоб стати ближчим до народу, молодий чоловік іде в солдати, хоч, за законом, як старший син у сім'ї та її годувальник, міг бути звільненим від військового обов'язку.

«Подальшу долю Степана Яковича вирішив акт громадянської мужності: у травні 1879 р. він добровільно з'явився до Київського військового суду, щоб дати свід-

чення на захист свого друга Ростислава Стеблин-Каменського, якого звинувачували у збройному опорі під час арешту і в убивстві жандарма.

С. Я. Оголевець урятував друга від смертної кари, але, як «член преступного союзу», був тут же, у залі суду, узятий під варту» [26, с. 124]. Відправлений етапом у В'ятку, солдат Оголевець відбував там заслання, а коли термін служби збіг (липень 1880 р.), повернувся до Полтави. Думки про завершення медичної освіти він, усе ж, не полишив і восени 1881 року з'їздив до Казані, сподіваючись, що його друг

Степан Якович Оголевець.

Фото. Приблизно 1888 р.

О. М. Богомолец¹ посприє зі вступом до тамтешнього університету. Агенти поліції, які всяк час негласно наглядали за неблагонадійним Степаном Яковичем, нічого крамольного в його діях не помітили, однак знову нависла загроза арешту, і, дізнавшись про це, він весною 1882 року терміново виїхав за кордон, спершу у Відень, де став студентом медичного факультету університету і членом українського студентського гуртка «Січ», а згодом у Мюнхен [3]. Там і одружився: з Полтави до нього приїхала наречена – Анна Василівна, молодша дочка героя Севастопольської кампанії 1854–1855 років полковника В. І. Тессена.

¹ Народник Олександр Михайлович Богомолец, лікар, батько академіка О. О. Богомольця, був настільки близьким другом Степана Яковича, що знайомі називали їх не інакше, як Боголевці [19, с. 18]. (Тут і далі коментарі й покликання Анни Оголевець.)



**Анна Василівна Оголевець,
уроджена Тессен.**
Фото. 1888 р.



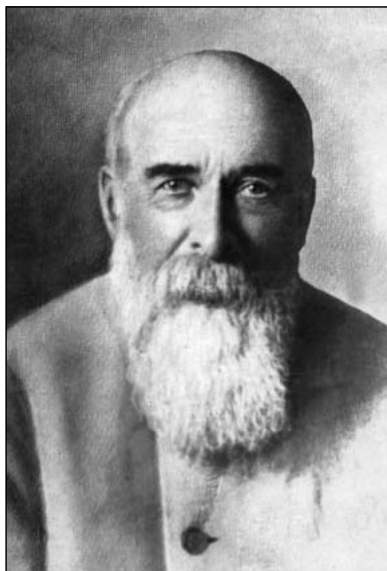
На початку 1884 року подружжя повернулося до Полтави, а у травні того ж року в них народився первісток – син Володимир. Степан Якович улаштувався на службу – спочатку в губернське земство, а пізніше податним інспектором у казенну палату (по фінансовому відомству він служив до 1927 року). Зауважимо, що призначення Степана Яковича, як і інших колишніх політичних засланців, на відповідальну посаду не випадковість, адже це були «безсрібники, люди виняткової чесності і принциповості» [26, с. 125]. Саме тому Степан Якович неодноразово обирався гласним Полтавської думи.

Сорок років служив він рідному місту, і ця діяльність залишила помітний слід. Його син Віктор Степанович у своїй доповіді «Деятель революционного движения на Украине семидесятник Степан Яковлевич Оголевец», виголошеній в Інституті історії АН СРСР 1965 року, зазначив, що «Степан Якович сприяв здійсненню багатьох корисних справ у галузі культури, народної освіти, охорони здоров'я і благоустрою міста – був ініціатором будівництва шкіл, електростанції, проведення водогону і спорудження просвітницьких будинків імені М. В. Гоголя (музею, бібліотеки, театру)» [18, арк. 67–68]. Член водопровідної комісії, він обстоював необхідність прокладення в місті каналізації. У Полтавському краєзнавчому музеї зберігається його доповідна записка на двадцяти п'яти друкованих сторінках «Некоторые данные к вопросу о проектируемом водопроводе в г. Полтаве», видана 1899 року. За спорудженням майбутнього триярусного театру Степан Якович наглядав особисто. Він же й замовив художнику Г. Г. Мясоедову² театральну завісупросценіум, що зображувала живописні околиці Полтави. (Цю роботу, яку художник, відмовившись від гонорару, подарував місту, можна побачити в Полтавському краєзнавчому музеї.)

Серед численних друзів родини С. Я. Оголевця, крім Г. Г. Мясоедова, були письменник, громадський діяч В. Г. Короленко³, скульптор Л. В. Позен, лікарі О. О. Волкенштейн та І. Г. Харечко, літератор М. І. Сосновський, адвокати Є. І. Сіяльський і В. В. Беренштам, окремі земські службовці та колишні політкаторжани. Особливо приязні стосунки склалися із сім'єю



Анна Василівна Оголевець зі своєю матір'ю і дітьми: її мати, Анна Трохимівна Тессен, тримає на колінах Альошу. Стоять (зліва направо): Вітя, Володя, Анна Василівна, Зіна, Вася. Фото. Середина 1890-х рр.



Степан Якович Оголевець. Фото. Приблизно 1935 р.

В. Г. Короленка, який подеколи широ жартував: «Оголевців, наче піску морського!» [26, с. 125] – дітей у Степана Яковича було семеро: п'ятеро хлопців і дві дівчинки (наймолодша, Сашуня, 1903 р. н., померла у п'ятнадцятирічному віці).

Дітей виховували на демократичних традиціях, прищеплюючи їм повагу до простого народу, заохочуючи до фізичної праці. Відомо, що старші хлопці опрацьовували книжки, столярували (донині збереглися письмовий стіл і шафа для одягу, виготовлені ними власноруч).

«Грошей не вистачало... Жили скромно, на жалування. Одяг перелицьовували, перешивали. Кожна обновка була подією. Із сімейних переказів: у вітальню, де сидять гості, убігає п'ятилітній Альоша у стані надзвичайного збудження: «Мені подарували нові калоші!» (це був день його народження). Другий випадок: «У таких

² Григорій Григорович Мясоедов, ініціатор і засновник Товариства пересувних виставок, оселився в Полтаві на Павлинках 1889 року.

³ Володимир Галактіонович Короленко переїхав до Полтави у вересні 1900 року.



брюках, Степане Яковичу, кар'єри не робите!» – зауважує начальство...» [26, с. 125]. Проте, як ми знаємо, не кар'єра була сенсом існування глави сімейства.

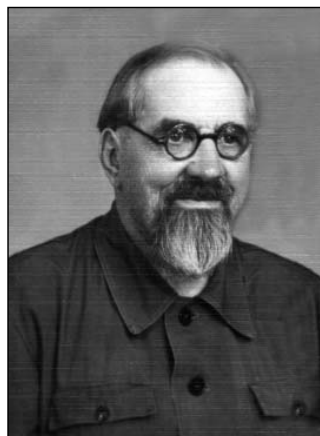
Відмовляючи собі багато в чому, батьки забезпечили всім дітям належну освіту, зокрема вищу. Гімназії передували інтенсивний розвиток інтелектуальних і творчих здібностей на заняттях із запрошеними вчителями. Як зауважив Віктор Степанович у своїх машинописних мемуарах «Страницы из книги моей жизни», ці вчителі вели створені місцевою прогресивною інтелігенцією гуртки малювання, співів, танців, гри на музичних інструментах (у гуртку було не більше 10–12 учнів) [21, арк. 13–14]. Такі заняття давали поштовх до подальших серйозних студій. У родині Степана Яковича особливу увагу приділяли навчанню музики – на цьому наполягала й мати (Анна Василівна мала гарний голос, уміла й любила співати). Тож 1889 року Степан Якович придбав у комерсанта Хохловського для п'ятирічного Володі рояль фірми Брейткопф і Гертель, який свого часу належав композиторові Алоїзу Єдлічці, котрий у 1850–1870-х рр. викладав гру на

фортепіано в Полтавському інституті шляхетних дівчат. Із цим роялем пов'язані долі і Володимира, і Олексія⁴. Музики навчалися і Василь та Віктор – опановували, відповідно, гру на віолончелі й на скрипці; вони, а також Володимир, тоді вже вчитель гімназії, брали участь у музичних вечорах у садибі Г. Г. Мясоедова.

У дітей були й інші захоплення, що значною мірою вплинули на вибір їхнього життєвого шляху.

Так, Віктор і Олексій освоювали живопис, Олексій ще й вивчав теорію архітектури та літератури, Георгій із дитинства відчував потяг до природничих наук, цікавився ботанікою, збирав гербарії тощо. Усі діти прагнули наслідувати батька і стали згодом знаними й корисними членами суспільства. Ми розповімо про деякого з них.

* * *



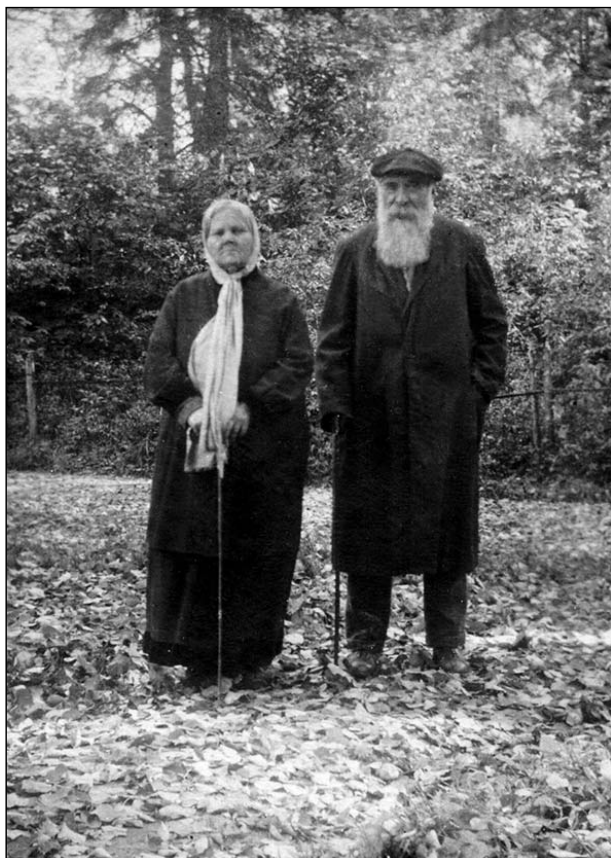
Володимир Степанович Оголевець. Фото. 1962 р.

Старший син Степана Оголевця Володимир (1884, Полтава – 1970, Полтава),

«філолог, юрист, музикознавець і композитор, – один із тих діячів нашої культури, хто служив їй усе життя й чие ім'я на багато років було пущене в непам'ять» [24, с. 131].

Навчаючись у гімназії, він упродовж кількох років брав уроки фортепіанної гри в композитора Л. Л. Лісовського і «п'ять років поспіль (з 1898 р. по 1902 р. включно) відвідував концерти й репетиції» симфонічного оркестру Д. В. Ахшарумова [27, с. 118]. 1902 року Володимир Степанович вступив на історико-філологічний факультет Київського університету Св. Володимира (нині Київський національний університет імені Т. Г. Шевченка), 1907 року закінчив його з дипломом I ступеня і був залишений для підготовки до професорського звання. Проте ця підготовка не відбулася: через участь у студентському русі він не отримав свідчення про благонадійність.

⁴ Володимир Степанович, мій батько, вельми дорожив цим роялем і незадовго до смерті почав клопотатися про його майбутнє. У березні 1970 року, перебуваючи у відрядженні в Києві, я отримала від батька листа, у якому, зокрема, мовилося: «...змагаю від думок про долю мого рояля. Він – справжній старий друг: отже, необхідно зберегти йому життя, і це можливо, якщо подарувати його музею» (Із листа Володимира Степановича Оголевця від 20 березня 1970 р.). Виконуючи це заповітне бажання, я подарувала рояль музеєві «Музична Полтавщина», але, як, на жаль, дедалі більше пересвідчуюся, він там буквально гине: за понад 40 років його жодного разу не настроювали, грати на ньому неможливо – він просто рикає.



Анна Василівна і Степан Якович Оголевіці в Тімірязєвському парку (Москва). Фото. 1935 р.

Утім у своїх силах молодий філолог не зневірився і, викладаючи латинську мову та російську словесність у середніх навчальних закладах Києва (1907–1908 рр.), а потім Полтави (1908–1912 рр.), поєднував виконання службових обов'язків з інтенсивною творчою діяльністю. (Слід зауважити, що значна частина його жалування йшла до сімейного бюджету, і молодші брати і сестри, які навчалися, власне, його коштом, любовно називали Володимира своїм другим батьком.) На ці роки припадають його дослідження в царині філології й музикознавства, написання творів для симфонічного оркестру, диригування їх виконанням і читання публічних лекцій.

Так, 1910 року в Полтаві вийшла друком невеличка книжечка В. С. Оголевця «„Слово о полку Игореве“: руководство для учащихся и для самообразования (текст, перевод, примечания, историко-литературные выводы, словарь)», і відразу ж Міністерство народної освіти, зважаючи на просвітницький характер цієї роботи, схвалило її «як посібник для середніх навчальних закладів»⁵. Обізнаність із літературою питання, скрупульозність аналізу, володіння необхідним інструментарієм – усе це дозволило вченому-початківцеві дати власні аргументовані тлумачення деяких так званих «темних місць» «Слова...» і збагатити історію його перекладу новим переконливим трактуванням.

До історії Давньої Русі Володимир Степанович звертався й раніше, коли був ще студентом історико-філологічного факультету. Його розвідка «К вопросу о древнерусской торговле», створена 1906 року (матеріали доповідалися на засіданні історико-етнографічного гуртка), була включена в «Юбилейный сборник статей историко-этнографического кружка при Университете Св. Владимира», що вийшов 1914 року.

Не менш яскраву сторінку біографії Володимира Степановича становлять його музичні твори. Серед них переважають симфонічні – музична картина «Прометей» (1908 р.), «Тріумфальна хода Юлія Цезаря» (із сюїти «Юлій Цезар», 1910 р.), «Українська сюїта» (1911 р.), які виконувалися неодноразово в Полтаві, Харкові, Катеринославі (Дніпропетровськ), зокрема під орудою автора. А «Фінал» «Української сюїти», як це встановив Л. С. Кауфман, був блискуче відтво-

⁵ Друге видання відбулося 1913 року.

рений Д. В. Ахшарумовим на одному з концертів у травні 1918 року [8, с. 24].

Володимир Степанович є також автором дуету для віолончелі і фортепіано «Orientale in modo di marcia» (прозвучав 1 листопада 1909 року на прощальному концерті з приводу від'їзду Л. Л. Лісовського до Петербурга, партію фортепіано виконував сам автор⁶).

Поступово сфера діяльності Володимира Степановича розширювалася – помітним явищем у культурному житті Полтави ставали його публічні лекції з музикознавчих та історико-літературних питань. Один з ініціаторів і організаторів Полтавського товариства аматорів камерної музики (існувало впродовж 1909–1911 рр.), він брав активну участь як лектор у музичних вечорах і концертах, присвячених Бетховену, Веберу, Мендельсону-Бартольдї, Чайковському, і докладав чимало зусиль до пропаганди в Полтаві музичної класики.

Не слід забувати і про його роль у популяризації досягнень красного письменства. Особливого резонансу набула промова В. С. Оголевця, виголошена 1909 року в Полтавському театрі на ювілейному вечорі з нагоди сторіччя від дня народження М. В. Гоголя (до речі, половина збору з цього вечора

була скерована на спорудження пам'ятника видатному літераторові). Наведений у програмі вечора⁷ тезовий виклад урочистої промови Володимира Степановича засвідчує глибину й оригінальність авторського осмислення творчого шляху Гоголя (періодизація цього шляху спирається на встановлення наявності / відсутності гармонії між особистістю письменника й пізнаваною ним дійсністю). Саме таку концепцію було покладено в основу розгляду непроминушого національного й загальнолюдського значення творчого спадку нашого великого земляка.

1912 року В. С. Оголевець рішуче змінює своє життя – знову вступає до Київського університету Св. Володимира, цього разу на юридичний факультет. Заняття юриспруденцією доводилося суміщати з іншими видами діяльності: потрібно було заробляти «на хліб насущний». Заробіток він знайшов

⁶ Зафіксовано програмкою цього концерту, яка зберігається в моєму архіві.

⁷ Фотокопія цієї програми зберігається в моєму архіві. Оригінал передано до Національного музею-заповідника М. В. Гоголя (с. Гоголеве Шишацького району Полтавської області).



Володимир Степанович Оголевець. Фото. 1912 р.

на ниві того ж таки музикознавчого й історико-філологічного просвітництва: виступав у пресі як музичний критик, читав публічні лекції з історії музики й літератури та працював над нарисом про симфонії Бетховена, над підручником із російської мови для середніх навчальних закладів тощо.

Із вересня 1913 року по квітень 1914-го Володимир Степанович надрукував у київській газеті «Последние новости» – за підписами «Консерватор» і «В. О.» – 27 рецензій на концерти сезону. Серед тих, хто особливо привернув його увагу, були славнозвісні виконавці – диригенти С. О. Кусевицький і Р. М. Глієр, скрипалі Л. С. Ауер і Яша Хейфець, віолончеліст Пабло Касальс, піаністи О. І. Зілоті, А. М. Єсіпова і композитори О. М. Скрябін та С. В. Рахманінов, які виконували власні фортепіанні твори.

Рецензії, як правило, містили коротку характеристику творів, що ввійшли до програми концерту, розгорнуту оцінку їх виконання і (у деяких випадках) прогноз на майбутнє концертанта. Про С. В. Рахманінова, наприклад, Володимир Степанович писав: «...мені видається, що всього, що зроблене С. В. Рахманіновим, цілком достатньо, аби визнати його одним із найбільш визначних сучасних композиторів. Однак його творчість іще таїть у собі незвідані глибини»⁸ [4]. А концерт дванадцятирічного Яші Хейфеця, котрий «уже тепер, мабуть, залишає далеко позаду багатьох відомих скрипалів»⁹ [5], змушує рецензента замислитися – чи не буде «насолота успіхами і отрута славою» [5] згубною для таланту хлопчика, чи не втратить він ще до зрілості своїх сил, чи не відбудеться розлад нервової системи... Ці побоювання, на щастя, не справдилися.

Крім рецензій, у «Последних новостях» Володимир Степанович надрукував велику статтю про П. І. Чайковського – з нагоди 25-ліття від дня його смерті (газета за 25 жовтня 1913 р.). А 1914 року опублікував кілька статей, теж приурочених до днів пам'яті, у газеті «Полтавський день»: «Место А. П. Чехова в русской литературе» (2 липня); «Л. Н. Толстой (к годовщине смерти)» (7 листопада); «А. Н. Пыпин (к 10-летию со дня смерти)» (26 листопада).

Варто зазначити, що друковані праці Володимира Степановича, якої б наукової сфери вони не стосувалися, мали виразну просвітницьку спрямованість. Не стала винятком і брошура «Симфонии Бетховена» – «популярно-критический очерк», як указано в підзаголовку, що вийшла 1913 року. Схилиючись перед «грандіозною силою духу» Бетховена [20, с. 7], перед «титанічною міц-

цю його генія» [20, с. 1], автор ставить за мету повернути читача, так би мовити, до своєї віри й тому перед аналізом симфоній подає психологічний портрет композитора. Володимир Степанович характеризує цього митця, великого сучасника великих Шіллера і Гете, як виразника в музиці епохальних ідей. Сприйняття матеріалу брошури скеровується групуванням симфоній за циклами з їх розглядом за періодами творчості композитора. Значення цієї праці Володимира Степановича поціноване включенням її в «Краткий библиографический указатель важнейшей литературы о Бетховене», опублікований у журналі «Музыка и революция» – № 3 (15) за 1927 рік [11, с. 42–43].

Настільки ж високу оцінку отримала і «Грамматика русского языка» Володимира Степановича: обидві її частини («Этимология» і «Синтаксис»), що вийшли у 1914–1915 роках, були допущені Ученим комітетом Міністерства народної освіти «до використання як підручник (на титульному аркуші значиться: «как учебное руководство». – А. О.) для середніх навчальних закладів» [16; 17].

Лінгвометодична концепція Володимира Степановича відбивала досягнення тодішньої науки й була розроблена відповідно до вимог міністерської програми, утім творча індивідуальність автора знайшла в підручнику яскраве втілення. Це позначилося на дотриманні дедуктивного методу викладу програмного матеріалу (Володимир Степанович використовує термін «синтетичний метод»), на лаконічності й доступності для учнів наукових визначень мовних явищ і формулювань орфографічних та пунктуаційних правил, на доцільності звернення до історичних довідок і коментарів, на вдалому доборі ілюстративного матеріалу й на раціональній побудові вправ. Саме тому «Грамматика...» неодноразово перевидавалася.

1915 року Київський університет евакуювався до Саратова (тривала Перша світова війна), а Володимир Степанович повернувся до Полтави й восени, як «прослушавший курс наук юридического факультета», склав випускні екзамени в Харківському Імператорському університеті та здобув кваліфікацію кандидата на судові посади. Відтоді він пропрацював у рідному місті як юрист до 1927 року: був секретарем губернського суду, адвокатом, юрисконсультом у різних державних і кооперативних установах.

Важливою подією стало його відрядження до Петрограда в апарат Надзвичайної слідчої комісії Тимчасового уряду (березень-вересень 1917 р.), секретарем якої був поет Олександр Блок.

Володимирові Степановичу (разом із М. М. Репнінським) доручили діловодство – відповідальну ділянку діяльності комісії: адже, як стверджує проф. Ю. В. Варфоломійов у статті

⁸ Вирізка з газети, зроблена Володимиром Степановичем, зберігається в моєму архіві.

⁹ Вирізка з газети, зроблена Володимиром Степановичем, зберігається в моєму архіві.



«Адвокаты во власти: присяжные поверенные – сотрудники Чрезвычайной следственной комиссии Временного правительства», «величезний масив слідчих матеріалів та офіційне листування вимагали злагодженої професійної роботи» [1, с. 10], і названі юристи таку роботу забезпечували. Ім'я В. С. Оголевця згадується і в іншій статті Ю. В. Варфоломієва – «Политико-правовая ответственность высших должностных лиц государства при смене власти (на примере деятельности Чрезвычайной следственной комиссии Временного правительства)» – ідеться про позицію Володимира Степановича стосовно об'єктивності розслідування: слідчий ЧСК В. С. Оголець «категорично висловився за першочергову важливість об'єктивності відомостей, отриманих у ході слідства» [2, с. 102], якої можна досягти, на його думку, лише ретельним вивченням документів.

Робота в Надзвичайній слідчій комісії стала серйозною школою політико-правової відповідальності для молодого, однак уже досвідченого юриста, утім 1927 року він повертається до педагогічної діяльності. Спочатку читає історію музики в музичній школі, а з 1929 року – історію російської та західноєвропейської літератури в Полтавському педагогічному інституті. У 1933–1935 роках керує роботою аспірантів, 1935-го призначається на посаду завідувача кафедри російської літератури; 1936 року за друковані праці Державною кваліфікаційною комісією при Наркомосі УРСР В. С. Оголевцеві надане вчене звання доцента літературознавства [24, с. 133]. «За цим сухим переліком фактів стоїть багаторічна виснажлива праця (мав щодня аудиторне навантаження у 8–10 академічних годин¹⁰). Вихідні дні траплялися нечасто – доводилося читати публічні лекції (переважно з історії літератури): як знану й шановану в місті людину, лекції якої мали популярність, його охоче запрошували в різні установи, інколи й

районні. Разом із тим на музикознавчі теми лекцій ставало дедалі менше – музичне життя в Полтаві занепадало (іноді він сам проводив музичні вечори в інституті, розповідь завжди ілюстрував грою на фортепіано). Працював практично без відпустки – треба було влітку підробляти на заочному відділі, бо до статки сім'ї були більш ніж скромні (1925 року одружився, підростали дві дочки)» [24, с. 133–134].

Природжений педагог, майстер своєї справи, що захоплював слухачів енциклопедичними знаннями, логічністю, стрункістю викладу, образністю бездоганної літературної мови, як російської, так і української, він був блискучим оратором і ніколи не писав не те що текстів лекцій, а навіть їх конспектів, – мав тільки нотатки, виписки з певних джерел, проте до них не вдавався, а наводив необхідні цитати з пам'яті (про його пам'ять ходили легенди)¹¹.

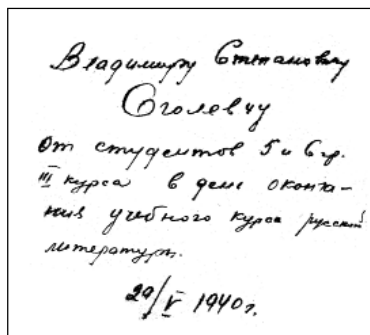
Володимир Степанович був узірцем людяності та вимогливості до себе й до інших і завжди поставав проти несправедливості, не замислюючись про те, які наслідки це матиме для нього. Так, 1912 року він, учитель гімназії, проголосував проти виключення учня з вовчим

білетом¹² і змушений був залишити службу.

Його колишні учні та студенти, серед яких музикознавець Тамара Шеффер, хоровий диригент Михайло Фісун (засновник музею «Музична Полтавщина»), педагог-поет Микола Пойдеменко, учений-педагог Василь Сухомлинський, згадують його «з почуттям великої вдячності»¹³ [35, с. 1],



Володимир Степанович Оголець.
Фото. 1940 р.



Напис на звороті фото

¹¹ Студенти навіть звіряли під час лекції його цитування з першоджерелом. «Не збився жодного разу! Ото пам'ять була!» – захоплювався В. О. Сухомлинський. (Це висловлювання наводить Карпо Ходосов у статті «Гортаючи сторінки пам'яті...» [33, с. 125].)

¹² Вовчий білет (або паспорт) – у царській Росії документ із відміткою про неблагонадійність, що закривав доступ до державної служби, до навчальних закладів тощо [31, с. 266].

¹³ Лист Тамари Василівни до мене від 18 липня 1970 року. Зберігається в моєму архіві.

¹⁰ Приходив додому о четвертій годині, обідав і лягав відпочити, наказуючи: «Збуди мене через 10 хвилин». Проте будити його не доводилося: рівно через 10 хвилин він прокидався і був готовий іти на вечірні заняття. Читач може пересвідчитися у відновлювальному впливі саме такого короткочасного сну.



«благочинно, як чуйного педагога і великого знавця музики»¹⁴ [35, с. 2], а М. Пойдеменко в сонеті «Пам'яті лектора педінституту В. С. Оголевця» присягається:

*Хоч давно студентський вік минувся,
Перед Богом і людьми клянуся,
Що з любов'ю, від усього серця,*

*Буду, як і батька, пам'ятати,
Як слова молитви, вимовляти
Незабутнє ймення Оголевця* [28, с. 214]¹⁵.

«Йому була притаманна виняткова сила духу, і удари долі він приймав мужньо, а їх йому випало чимало: утрата зору (1933 року осліп на праве око – катаракта; 1939 року сліпота вразила ліве око, довелося, готуючись до занять, удаватися до читців» [24, с. 134]). Тільки перед самою війною, 1940 року, у цьому оці з'явився просвіт, і хоч гострота зору становила лише кілька сотих процента, почав читати сам із допомогою потужних окулярів); тяжка хвороба й передчасна смерть дружини (1937 року залишився вдівцем із двома дочками-підлітками); хвороба (параліч) вісімдесятирічної матері, яка 1940 року повернулася до Полтави¹⁶, щоб допомагати Володимирові Степановичу в хатньому господарюванні, та її смерть у жовтні 1943 року; в окупаційні часи – бідкування й постійна загроза життю; утиски й дискримінація після визволення Полтави» [24, с. 134–135] (словосполучення «перебував на окупованій території» в ті часи звучало як вирок). Із жовтня 1943 року по березень 1947-го все-таки працював у педінституті, але в січні 1947 року «за власним бажанням» його звільнили від обов'язків завідувача кафедри, а вже в березні наказом по інституту він був «відраджений у розпорядження Міністерства освіти»; менш як через рік змушений був залишити викладання і в музичному училищі та вийти на пенсію [24, с. 134–135].

Почалося ходіння по інстанціях, однак усі спроби поновитися на роботі виявилися марними,

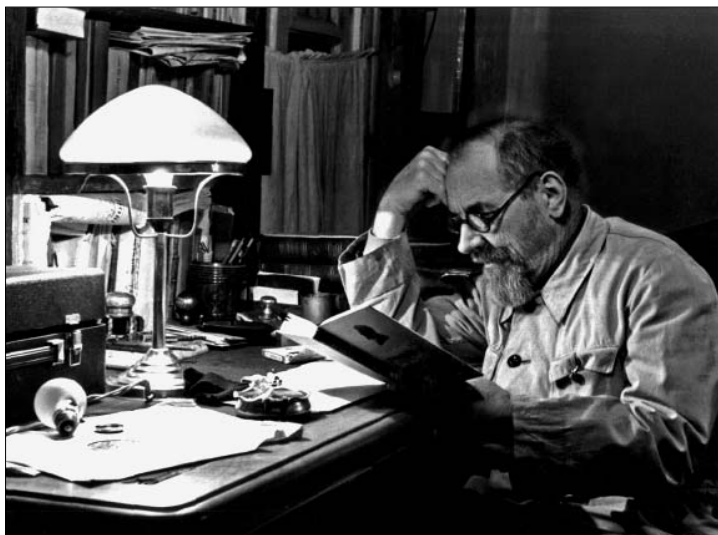
¹⁴ Слова колишнього студента музтехнікуму Олександра Фідровського, що їх наводить Т. Шеффер у цьому ж листі (див. примітку 13).

¹⁵ Автограф сонета зберігається в моєму архіві.

¹⁶ Анна Василівна і Степан Якович виїхали з Полтави 1932 року: коли на їхньому кутку розпочалися системні арешти, на сімейній нараді було вирішено змінити місце проживання. Батьків запросив Георгій Степанович, що мешкав у Москві у двокімнатній комунальній квартирі, а Зінаїда Степанівна і Володимир Степанович із сім'ями оселилися в різних районах Полтави.

хоч офіційно йому нічого не інкримінували, – чиновники лише обіцяли посприяти...

«Двадцять два довгих роки провів він майже у вакуумі (помер у Полтаві після важкої хвороби 12 липня 1970 р.). Але не занепав духом: багато читав, переважно німецькою мовою, грав на роялі, слухав класичну музику в грамзапису (зібрав цікаву фонотеку)» [24, с. 135]. «Його ерудиція і пам'ять стали в пригоді багатьом, хто звертався до нього з історико-краєзнавчих питань. Зокрема, він написав спогади про Д. В. Ахшарумова і віддав їх у розпорядження Л. С. Кауфмана, який працював над книжкою про цього диригента» [24, с. 135] (ідея створення книги належала Володимирові Степановичу: він звернувся до композитора Л. М. Ревуцького з листом, у якому запропонував майбутньому авторові свої послуги). Для викладача музичного училища К. Л. Данилової склав «Фактичні дані про музичне життя в Полтаві». Свідчення Володимира Степановича стало вирішальним в ідентифікації всесвітньо відомого вченого Ю. В. Кондратюка з ко-



*Володимир Степанович Оголевець за письмовим столом.
Фото. 1960 р.*

лишнім учнем Полтавської гімназії О. І. Шаргеєм [24, с. 135]. У 1950-ті роки подав до збірника «В. Г. Короленко в споминах сучасників» свої спогади, але, незважаючи на схвальний відзив Софії Володимирівни Короленко, їх до видання не включили (надруковані посмертно¹⁷) [24].

Цю невдачу, як і всі інші, Володимир Степанович сприйняв по-філософськи – не в його звичай було скаржитися, нарікати на долю. Навіть безнадійно хворий, він і словом не обмовився про наближення кінця, хоч прекрасно розумів, що дні

¹⁷ Оголевець В. В. Г. Короленко (Сторінки спогадів) / Володимир Оголевець // Отчий край – 90 : Історико-літературний збірник. – Вип. 4. – К. : Молодь, 1990. – С. 96–100.

його вже полічені. Вірним собі він залишався до останнього подиху і таким запам'ятався всім, хто його знав.

* * *

Олексій Оголевець (1894¹⁸, Полтава – 1967, Москва) – геніальний теоретик, один із найвизначніших представників світового музикознавства.

У юному віці він отримав ґрунтовну різнобічну освіту. Так, навчаючись у Першій полтавській гімназії, яку закінчив шістнадцятирічним зі срібною медаллю, опановував теорію музики і гру на фортепіано під керівництвом композитора-піаніста Л. Л. Лісовського, освоював основи мовознавства, теорії архітектури й літератури; крім того, брав уроки живопису у вільного художника А. І. Рошиної, звертався за консультаціями до Г. Г. Мясоедова.

1911 року Олексій Степанович вступив на фізико-математичний факультет Московського університету (природничо-історичний відділ), утім згодом перейшов на юридичний факультет, який закінчив 1916 року.

Заняття в університеті поєднував із навчанням у Народній консерваторії (там його вчителі – композитори Б. Л. Яворський, Є. В. Богословський, О. Ф. Гедіке). На останніх курсах він уже й сам викладав теоретичні дисципліни, працював асистентом у хоровому класі, виступав як піаніст, виконуючи власні твори (відомо, що в рукопису залишилися п'ять фортепіанних сонат, багато дрібних творів, зокрема романсів, ескіз симфонії, але знайти їх не пощастило й досі), і водночас редагував художній альманах «Гюлістан», де друкувалися, крім початківців, такі поети старшого покоління,

як К. Д. Бальмонт, В. Я. Брюсов, В. І. Иванов, Ф. К. Сологуб та інші.

Наступні роки демонструють майже ренесансну багатогранність постаті Олексія Оголевця. Спочатку він реалізує себе як юрист: у 1917–1923 роках працює начальником міліції у Стрітенському окрузі Москви, начальником зовнішньої охорони одного з її районів, старшим інспектором адміністративного відділу Моссовета, штатним викладачем курсів із підвищення кваліфікації міліції, де читає такі предмети, як кримінально-слідче право й організація зовнішньої охорони.



Олексій Степанович Оголевець.
Фото. 1933 р.

1923 року поринає в літературно-журналістську роботу, яка триває до 1941 року: завідує техбюро з випуску всіх журналів ЦК ВКП(б) і головного його органу – газети «Правда» (1923–1931 рр.), що було для безпартійного Олексія Степановича предметом особливої гордості; очолює редакцію журналу «Русско-германский вестник науки и техники» (1927–1937 рр.); завідує відділом історії й теорії архітектури у видавництві Академії архітектури, за його редакцією ви-

ходить близько 50 книг (1938–1941 рр.); керує семінаром із мови й літератури для робітничих поетів, серед яких С. В. Міхалков, Я. В. Смеляков, тощо.

У цей же час він поновлює музично-викладацьку діяльність: упродовж 1921–1928 років веде заняття з теорії музики, гармонії та контрапункту в школах Шора¹⁹ й Медведевої. Невдовзі (1933 р.) вступає до Спілки композиторів РРФСР як автор музичних творів і, незважаючи на постійну завантаженість відповідальною роботою, про яку щойно йшлося, заглиблюється в заняття наукою, започатковані ще в 1910-х роках. Зауважимо, що 1912 року – як автор роботи з поліфонії – він був обраний дійсним членом Московського музично-теоретичного товариства «Музыкально-теоретическая библиотека», до якого входили такі поважні музичні діячі, як С. В. Рахманінов, М. А. Римський-Корсаков, О. М. Скрябін, С. І. Танєєв, Б. Л. Яворський, О. А. Крейн та інші. «Власне, ці заняття ніколи не переривалися, однак саме тепер виходить на перший план головний складник його багатогранного

¹⁸ У музикознавчій літературі, зокрема в деяких енциклопедичних словниках, народження Олексія Степановича помилково датується 1891 роком. Насправді він народився 1894 року, що potwierджують такі свідчення:

1) дата «1894» на надмогильному пам'ятнику Олексієві Степановичу (Москва, П'ятницьке кладовище);

2) згадка про його народження в машинописних мемуарах його старшого брата Віктора «Страницы из книги моей жизни. I вариант» (зберігається в Полтавському державному обласному архіві): «Весною 1894 року народився брат Альоша. Мені було 4 ½ роки, і ця подія мене мало зацікавила» [21, арк. 7]. Достовірність цього повідомлення не викликає сумнівів, адже Віктор народився у грудні 1889 року.

¹⁹ Школа Олександра Германовича Шора – це приватний музичний навчальний заклад із програмою консерваторії «Курси музики, опери, драми и хореографии А. Г. Шора». Згодом додатково були відкриті класи живопису, скульптури і музичної кіноілюстрації. Під різними назвами курси проіснували 25 років [7, с. 32].

напруженого життя – розробка універсальної музикознавчої теорії, побудованої на узагальненні розглянутих в історико-генетичному аспекті особливостей музичного мислення народів світу» [25, с. 185–186], яку він усе життя розвивав та вдосконалював.

Спираючись на аналіз колосального матеріалу, О. С. Оголевець окреслив основні етапи розвитку загальнолюдського музичного мислення і, засвідчивши існування різних його систем (ідеться про розрізнення кількості музичних звуків – ступенів – у межах октави²⁰), доводив можливість ще більш тонкої диференціації музичних звуків і розвитку людського слуху для сприймання надтонких поділок музичної шкали – мав на увазі навіть 200-ступеневу систему²¹.

На потвердження своїх висновків Олексій Степанович конструював музичні інструменти, які дозволяли з максимальною точністю не лише передавати архаїчні мелодії різних народів земної кулі, але й, що є особливо важливим, імітувати розширені лади, природно, яскраво і виразно відтворювати мотиви східно-арабської (орієнтальної) та індійської музики тощо.

Провідні композитори – С. С. Прокоф'єв, Д. Д. Шостакович, Р. М. Глієр, М. Ф. Гнесін, В. Я. Шебалин – були в захваті від інструментів О. С. Оголевця. Своїми враженнями від них С. С. Прокоф'єв ділився навіть із підлітками. У науково-популярній статті «Могут ли иссякнуть мелодии?», відповідаючи читачам журналу «Пионер» на винесене в її заголовок питання, композитор переконує їх у тому, що мелодії вичерпатися не можуть, і тут-таки апелює до можливостей інструмента, побудованого О. С. Оголевцем [29]. Прокоф'єв упевнений, що поява цього інструмента аж ніяк не загрожує існуванню рояля – «Надто багато гарної музики було створено для нього» [29, с. 83], тож обидва інструменти можуть існувати паралельно, і таким чином для мелодії відкривається величезне нове поле.

С. С. Прокоф'єв є також автором висновків поважної комісії, спеціально створеної Комітетом у справах мистецтв для ознайомлення із 17-ступеневим інструментом О. С. Оголевця (оригінал відгуку зберігається у РГАЛІ). У цих висновках визнається правомірність теоретичного обґрунтуван-

²⁰ Так, народи острова Ява розрізняють у межах октави всього 5 звуків, тобто мають 5-ступеневу (5-звучну) музичну систему, сіамці послуговуються 7-ступеневою системою, європейці – 12-ступеневою, араби – 17-ступеневою, індуси – 29-ступеневою [15; 36, с. 519].

²¹ І це не було фантазією – історією зафіксований, здавалося б, неймовірний факт: музикант-унікум дзвонар Костянтин Сараджев (роки життя: 1900–1942) диференціював у межах октави 1701 звук! [34, с. 41, 57].

ня 17-ступеневої гами, котре характеризується як «оригінальне й цікаве» [30], з'ясовуються достоїнства інструмента, побудованого на основі цієї гами (незначна відмінність його клавіатури від звичної фортепіанної, що істотно полегшує його освоєння; можливість відтворювати музику східних народів більш точно, ніж на фортепіано), і визначається сфера використання цього інструмента – заняття з теоретичних дисциплін у консерваторії та ви-



*Олексій Степанович Оголевець
зі своїм відданим другом собакою Крегом.
Фото. 1930 р.*

конання спеціально для нього написаної музики. Водночас підкреслюється, що поява нового інструмента ні в якому разі не призведе до виходу з ужитку фортепіано з 12-ступеневою гамою – ідеться про їх «паралельне існування» [30]. Документ передбачає необхідність для подальших досліджень першочергової побудови трьох роялів, один із яких знаходився б у винахідника, другий – у Спільці композиторів чи в консерваторії, а третій передавався б тому композиторові, який писав би для нього музику. І весною 1940 року Ленінградська фабрика «Красный Октябрь» отримала замовлення на побудову трьох таких роялів, проте вона не встигла його виконати, – Велика Вітчизняна війна була вже на порозі.

Перед самою війною Олексій Степанович зосередився виключно на проблемах, так або так



пов'язаних із його науковими інтересами: приміром, 1935 року він – голова журі конкурсу диригентів на радіо; у 1936–1939 роках – заступник голови та науковий керівник АНТЕСу (Автономної науково-технічної секції Спілки композиторів), у компетенції якого – електромюзика і графічний звук; у 1940–1945 роках – старший співробітник Ленінградського інституту театру й музики (у воєнні часи – без заробітної плати).

Підсумком багаторічних досліджень О. С. Оголевця стала монографія «Основы гармонического языка», яка була здана до друку 1936 року, але вийшла тільки 1941 року, буквально напередодні нападу фашистської Німеччини на Радянський Союз. Ще дві фундаментальні праці – «Введение в современное музыкальное мышление» і «Структуру тональной системы» – Олексій Степанович створив уже під час евакуації в Куйбишеві (нині Самара) у 1942–1943 роках, в умовах напівголодного існування, під постійним наглядом НКВС.

Розповідь Олексія Степановича про умови, всупереч яким він результативно працював в евакуації, зафіксував у своїх спогадах «Мої зустрічі з О. С. Оголевцем» його вірний учень і послідовник Геннадій Олександрович Когут²²: «До нього по ночах інколи «навідувались» незнайомці, котрі мовчки переглядали тільки-но написані сторінки і – мовчки йшли. До речі, папір (розповідав мені Олексій Степанович) він купував, віддаючи свої хлібні картки, тому що папір у той час цінувався, за його словами, дорожче золота, жили ж вони тільки за рахунок хлібних карток Клавдії Миколаївни²³. Переданий у Спілку композиторів рукопис таємничим способом зник, і Олексій Степанович стверджував, що «доброчливці» його спалили, – він називав мені їхні імена. На початку 1944 р. І. Белза²⁴ згадав про цей рукопис і пообіцяв О. Оголевцю його надрукувати. Дізнавшись, що він зник, І. Белза запропонував: «Відновіть

²² Когут Геннадій Олександрович (1944 р. н.) – відомий український музикознавець, спеціаліст у галузі мікротональної музики.

²³ Оголевець Клавдія Миколаївна (уроджена Сметаніна; 1904–1984) – дружина Олексія Степановича, артистка Великого театру. Розуміючи значення доробку Олексія Степановича, вона оточувала його піклуванням, створювала умови для наукової праці і зробила все, що від неї залежало, аби увічнити його пам'ять: упорядкувала архів і передала його в Державний центр музею музичної культури імені М. Глінки, ціною значних матеріальних жертв (мала лише скромну пенсію) установила художній надмогильний пам'ятник (Москва, П'ятницьке кладовище) і здійснила публікацію останньої фундаментальної праці Олексія Степановича – «Специфика выразительных средств музыки» (вийшла 1969 р.).

²⁴ Белза Ігор Федорович (1904–1994) – тодішній редактор Музгізу, професор Московської консерваторії, один із найвизначніших радянських музикознавців.

його з пам'яті²⁵, і ми його надрукуємо». Упродовж трьох місяців рукопис було відновлено» [9, с. 195]. 1946 року «Введение в современное музыкальное мышление» побачило світ.

Певний час ідеї Оголевця знаходили підтримку в музичних сферах, а також у керівництва Спілки композиторів. Тому 1945 року було організовано Кабінет-лабораторію тональних систем для розробки проблематики, над якою він працював; звичайно ж, Олексій Степанович очолив цей Кабінет і став його науковим керівником. Невдовзі він отримав можливість продемонструвати на радіо переваги звучання створених ним 17-звучного та 22-звучного інструментів, давши концерт із власних творів, спеціально для цих інструментів написаних. Вступне слово виголосив композитор В. Я. Шебалин.

Можливості нових інструментів демонстрували і на засіданнях кількох секцій Спілки композиторів. На одному з таких засідань стався неочікуваний випадок. «Якоїсь миті, – розповідав Г. О. Когуту Олексій Степанович, – коли я показував, що мій інструмент може доволі точно відтворювати арабські лади й мелодії, я раптом почув якийсь гучний оклик і, повернувшись до зали, побачив, що до мене біжить незнайома дівчина. Вона злетіла на сцену, упала на коліна і, обіймаючи мої ноги, закричала: «Так, так! Адже в нас, у Баку, точно так грають!..» Для мене це було найвищою нагородою за мій труд. Я й раніше розумів, що 12-ступенева температура нівелює інтонаційну специфіку арабської музики, однак особливо важливим висновком із цього випадку для мене стало розуміння того, що й нині для арабських музикантів збереження самобутнього унікального музичного мистецтва – найголовніша проблема. І мої інструменти багато в чому здатні зберегти й розвивати це мистецтво» [9, с. 193].

Але вже наступного дня Олексій Степанович побачив на тій самій сцені свою фісгармонію, розбиту вщент... І він майже напевно знав, хто дав розпорядження це зробити і хто саме це зробив... [9, с. 193]. Адже активізувалися супротивники його ідей, люди, які не знали, що протиставити цим ідеям, а були спроможні лише на фізичне знищення результатів його титанічних зусиль.

Саме з подачі цих осіб невдовзі по тому відбулася затяжна теоретична дискусія з обговорення праць О. С. Оголевця (квітень – жовтень 1947 р.), організована Оргкомітетом Спілки композиторів, звичайно ж, за погодженням з Агітпропом ЦК ВКП (б), з інспірованими виступами і задалегідь заготовленою негативною резолюцією, до якої не

²⁵ Про феноменальну пам'ять Олексія Степановича див. у «Спогадах» Г. О. Когута [9, с. 191–192].



потрапили схвальні оцінки, що мали місце у висновках, зроблених багатьма учасниками дискусії²⁶.

Ці ж самі «диригенти подій» вплинули і на долю книги Олексія Степановича «Структура тональної системи»: за вказівкою згори весь її наклад було знищено²⁷.

Цього ж 1947 року до Олексія Степановича дійшли чутки, нібито з'явилося негласне розпорядження Сталіна стосовно нього – накладено заборону на появу його імені в друкові. Коли Олексій Степанович зрозумів, що це означає, то в стані афекту вкинув у пічку майже завершені в рукописі 12 томів своїх напрацювань, присвячених розвитку тональної системи. Був виклик на допит до НКВС: «...я знав, що вирок мені вже ухвалений, – розповідав він Г. О. Когуту. – Допит тривав цілу добу. Мінялися ті, хто здійснював дізнання, мені «пред'являли» вигадані факти, підроблені листи й записки, сипалися погрози й найтяжчі звинувачення, а я впродовж доби був змушений відповідати на всі каверзні запитання, і тільки завдяки моїй пам'яті я не заплутався, не помилився у своїх відповідях, оскільки прекрасно пам'ятав, де відбувалася та чи інша подія, хто і що при цьому робив, і т. ін. Не домігшись від мене нічого, співробітники НКВС ще раз переглянули мою особисту справу... і відпустили мене, щоправда, без вибачень» [9, с. 192].

Однак хмари над його головою не розсіялися. У лютому 1948 року вийшла постанова ЦК ВКП (б) про оперу «Великая дружба» Ваню Мураделі. Цей документ звинуватив у формалізмі найталановитіших радянських композиторів – Д. Д. Шостаковича, С. С. Прокоф'єва, А. І. Хачатуряна, М. Я. Мясковського, В. Я. Шебалина. Розпочалося жорстоке переслідування видатних критиків і музикознавців, самого ж О. С. Оголевця проголосили «вождем формалізму» в музиці. Заплановану роботу Кабінету-лабораторії тональних систем, зокрема збирання матеріалів про творчість багатьох радянських композиторів, було перервано якраз у її розпалі: 1948 року Кабінет ліквідували. На початку 1949 року, у період чергової ідеологічної кампанії – цього разу проти космополітизму, О. С. Оголевець, разом із

²⁶ Див. редакційну статтю «Итоги теоретической дискуссии (по обсуждению трудов А. С. Оголевца)» // Советская музыка. – 1947. – № 6. – С. 25–29.

²⁷ Однак сигнальний примірник «Структури...» був збережений її редактором Ігорем Белзою і потім переданий ним авторові. О. С. Оголевець подарував його Г. О. Когуту з надією на майбутню публікацію книжки. Ця надія справдилася тільки 2006 року завдяки ентузіазму музикознавця Я. В. Михайлюка, котрий здійснив репринтне видання Оголевцевих «Структури...», «Основ...» і «Введения...» (усі книги вийшли з грифом видавництва «Полтавський літератор» мізерним накладом).

Л. А. Мазелем, Д. В. Житомирським, І. Ф. Белзою, С. І. Шліфштейном, Ю. Я. Вайнкопом та іншими музикознавцями, був затаврований як «безрідний космополіт». Можна тільки дивуватися, наскільки «винахідливими» були натхненники тієї кампанії в доборі лайливих характеристик. На О. С. Оголевця почепили ярлики – «диверсант» (виступ із трибуни Спілки композиторів), «огидний космополіт» (газета «Известия»), «мракобіс» (резолуція парторганізації Спілки) [12, с. 477]. Наслідком цього знавистілого цькування став нищівний остракізм.

Найбільший гнів посадовців високого рангу викликала аргументація Олексія Степановича на користь 17-звучного строю, котрий, як сказано вище, забезпечує максимальну точність відтворення національного колориту східної музики, тоді як 12-звучний стрій цей колорит нівелює. Т. М. Хренніков, тодішній очільник Спілки композиторів, та «іже з ним» побачили в цій аргументації спротив ідеологічній уніфікації національних культур, а отже, не більш і не менш як спробу атаки на національну політику партії. Сконструйовані О. С. Оголевцем інструменти із 17-звучним строєм були в основній своїй масі знищені (відомо, що після ліквідації Кабінету тональних систем Олексій Степанович намагався прилаштувати хоч куди-небудь «цілий парк інструментів»). У його «Автобіографії» знаходимо такі рядки: «Під час розгрому Кабінету всі інструменти були скинуті як дрова в сарай для гниття» [12, с. 478]; його наукові твори з бібліотек були вилучені й сьогодні становлять бібліографічну рідкість.

Для атмосфери тих років показовим є факт, про який розповідає композитор Мікаел Тарівердієв: «Усе ж таки дещо із забороненого вдавалося роздобувати. Я пам'ятаю, як прочитав заборонену працю Оголевця із сучасної гармонії. Грубезна книжка, вилучена з нашої інститутської бібліотеки, лежала на стільці бібліотекарки, бо та була дуже малою на зріст. Я поцупив книжку, а коли повернув її, бібліотекарка жажнулася. Спершу вона страшенно розсердилася, а потім почала благати, аби я нікому не казав, що ця книжка не була знищена. А це ж бо була всього лише книжка із сучасної гармонії!» [32, с. 14]. Як бачимо, юнакові, не обізнаному з цією пекельною кухнею, доволі дивною видається розправа з книжкою «всього лиш із сучасної гармонії». Йому невтямки, що це – жорстока розправа з її автором, котра мала на меті не тільки «перекрити йому кисень», а й залякати кожного, хто хотів би ознайомитися з його теорією.

Слід зазначити, що багатьма прикрощами Олексій Степанович був зобов'язаний своїй принциповості: саме принциповість він уважав визначальною рисою особистості й мірилом достоїнств людини. Ось що він писав про це в листі до



Г. О. Когута: «Мені видається, що Вам слід було б відмовитися від уживання поняття «хороша людина»... Набагато кращими є визначення «принципова людина» і «безпринципна людина». Річ у тому, що навколо сила-силенна безпринципності, яка (через це) пов'язана з байдужістю до долі людини й сус-



*Олексій Степанович Оголевець у робочому кабінеті.
Фото. 1960-ті рр.*

пільства, із себелюбністю, боягузтвом і «обережністю», з обивательщиною в самому непривабному розумінні цього слова. Я аж ніяк не «хороша людина», я абсолютний звір у стосунку до всього нищого, підлого, антигромадського, безглузлого і т. ін. Проте я тішуся надією, що я доволі принципова людина і що в останні хвилини свідомого буття мені ні в чому буде собі дорікнути в розумінні зрушення до безпринципності або до аморальних учинків» [14, с. 507].

Цієї позиції О. С. Оголевець дотримувався неухильно: не зважаючи на авторитети, на їхні амбіції, він указував на помилки, інколи грубі, і, хоч прекрасно розумів, що наживає ворогів, був упевнений: «У науці треба чинити тільки так» [9, с. 193]. Побороти цих ворогів йому не вдалося, проте він вижив – «утримався на плаву». Зрозуміти, чому він не потонув, дозволяють такі рядки з його листа до Г. О. Когута від 28–29 жовтня 1966 року: «...мій характер, незламність волі, енергія і т. ін. загартувалися в багатьох «університетах», котрі позначилися на напрямку мислення, непоступливості тощо, помножених на задатки, успадковані від моїх предків по Запорізькій Січі» [13, арк. 4]²⁸. Сили Олексієві Степановичу додавала також упевненість в істинності його теорії, котра «трохи

²⁸ Рід Оголевців має козацьке коріння – він походить із містечка Веприк Гадяцького повіту Полтавської губернії, яке «в часи Гетьманщини, після вигнання поляків <...> було сотенним містечком Гадяцького полку» [37, с. 5].

відкрила завісу над майбутніми шляхами музики, поза якими вона не буде спроможною вийти з кризи атональності і на які вона, хочемо ми цього чи на хочемо, прийде з часом»: «Я не тільки вірю в це, але для мого знання (підкреслення Олексія Степановича. – А. О.) все тут кришталеву ясно» [14, с. 507], – писав він Г. О. Когуту в листопаді 1966 року.

Потвердження цієї впевненості Олексія Степановича прийшло з-за кордону. Так, у лютому 1950 року на засіданні Комітету у справах мистецтв було повідомлено, що обидві його великі книги («Основы гармонического языка» і «Введение в современное музыкальное мышление») перекладено німецькою, а скорочений виклад їх змісту використовується як обов'язковий навчальний посібник на композиторському факультеті Лейпцизької консерваторії (див. «Автобіографію» [12, с. 477]). У зв'язку з цим Олексія Степановича Оголевця офіційно привітали «із внеском у престиж радянської культури» [12, с. 477].

Другий факт був не менш красномовним: стало відомо, що демонстрація радянського фільму «По Индии» спричинила в Делі і Калькутті сенсацію точним відтворенням справжньої індійської мелодії, яка звучить у кадрах «Бомбей – жилище докеров»: «...було використано (щоправда, напівзогнилий) 17-звучний інструмент» [12, с. 478]. Дізнавшись про це, Олексій Степанович надіслав до ЦК КПРС листа з питанням, «чому ж так безпардонно було ліквідовано цінну для культури справу» [12, с. 478], і отримав відповідь, що його «праці в галузі східних культур і розширення тональної системи реабілітовані ЦК» [12, с. 478], тож він може поновити свої дослідження, і йому нададуть підтримку. Занотовуючи в «Автобіографії» цю пропозицію, музикознавець із болем згадує про долю свого дітища – новітніх інструментів – і цим пояснює читачеві причину своєї відмови...

Отже, визнання теорії Олексія Степановича за кордоном змусило «вершителей» його долі, позичивши в Сірка очі, змінити гнів на милість. Проте порушити змову мовчання було не так просто. Щоправда, укладені ним два томи «Материалов и документов по истории русской реалистической музыкальной эстетики», що пролежали у видавництві від 1947 року, з великими вступними статтями (на 17 друк. арк. кожна), нарешті побачили світ (відповідно 1954 р. і 1956 р.) із грифом «ГУУЗ²⁹ Министерства культуры» – допущено «в качестве

²⁹ ГУУЗ – Главное управление учебных заведений.



учебного посібня в консерваторії». Однак колишні «благодійники», що, зіпивши зуби, начебто змирилися з легалізацією діяльності Олексія Степановича, не дрімали. До прикладу: за дорученням Музгізу він почав вести і редагувати щорічник «Вопросы музыкознания», й за його підписом як редактора вийшло три книги; утім четверта книга була надрукована вже за підписом Ю. Келдиша (1960 р.)... В «Автобіографії» Олексій Степанович зазначає, що робота в цьому щорічнику тривала чотири з половиною роки³⁰ і, «незважаючи на його енергію, була поволі придушена» [12, с. 478].

З «Автобіографії» також дізнаємося про зухвалі порушення авторського права дослідника: його, як він пише, «величезна двотомна робота» «Слово и музыка в вокально-драматических жанрах» стала жертвою видавничої сваволі – без погодження з автором була розбита на три частини; перша вийшла 1960 р. під цією самою назвою; друга – «переполовинена» – під назвою «Вокальная драматургия Мусоргского» (1966 р.), третя залишилася в рукопису...

А останній доробок глибокого фахівця-новатора – «Специфика выразительных средств музыки: эстетико-теоретические статьи и исследования» – був включений до темплану видавництва на IV-й квартал 1967 року, проте побачив світ лише 1969-го, уже після смерті його автора.

Упродовж 1950–1960-х років не припинялася дискримінація О. С. Оголевця, подеколи набуваючи замаскованого характеру. Та до кінця життя він вірив в істинність і остаточну перемогу своїх ідей, а одними з останніх його слів, як згадувала дружина Клавдія Миколаївна, були: «Усе одно ми прийдемо до цього...» [9, с. 200].

Це було справжнє пророцтво: цивілізований музичний світ, прагнучи класичної якості музикування, скористався його новітньою доктриною – в основному тими аспектами цього вчення, які стосуються європейського музичного академізму. На цих засадах розбудовується гігантський естетичний комплекс, який зветься мікротонною музикою, і, як зазначає Г. О. Когут, до теорії

³⁰ За цей час йому вдалося там опублікувати три капітальні статті з різних питань історії, естетики й теорії музики [12, с. 478].

О. С. Оголевця «усе частіше звертаються музиканти й музикознавці, переконуючись у її істинності й універсальності» [10, с. 135].

І тільки на пострадянському просторі величезний науковий спадок О. С. Оголевця все ще замовчується. Унаслідок кампанії 1940–1960-х років, спрямованої на знищення його як ученого, донині в Росії ім'я видатного полтавця оточене «атмосферою недовіри, підозрливості й осуду» [9, с. 189]; в Україні ж воно не відоме навіть вузькому колу фахівців.

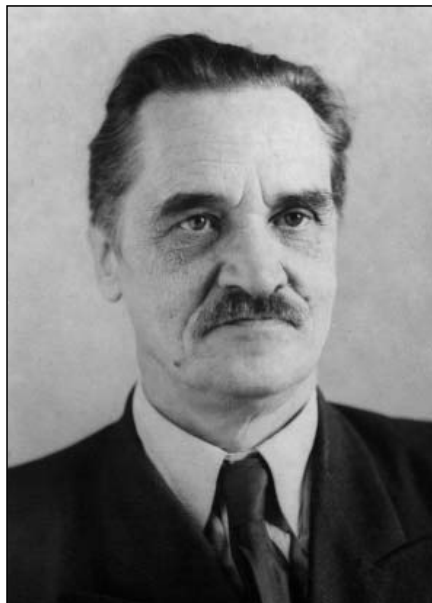
Безумовно, настав час поновити історичну справедливість – утвердити національний пріоритет, розпочавши осягнення наукової доктрини О. С. Оголевця в повному обсязі, що матиме вирішальне значення для подальшого розвитку вітчизняного музикознавства, музичного виконавства й музичної педагогіки. Потужний прогрес комп'ютерних технологій дозволяє не тільки візуалізувати наскрізь математизовані концепції вченого, але й перевести їх у формат інтерактивності, тобто взаємодії «людина – комп'ютер», що буде серйозним стимулом до розвитку музичної теорії та практики.

* * *

Георгій (Юрій) Оголевець (1897, Полтава – 1973, Москва) – видатний учений, ботанік-рослиник.

Його професійне становлення розпочалося в рідному місті 1916 року, коли студентом-практикантом він переступив поріг Природничо-історичного музею Полтавського губернського земства (нині це Полтавський краєзнавчий музей імені Василя Кричевського. Там дотепер зберігається гербарій Георгія Степановича, зібраний ним на Полтавщині). Із 1918 року він уже співробітник цього музею, а дещо згодом – викладач ботаніки на сільськогосподарському факультеті Вищої робітничої школи і його декан. Фактично Г. С. Оголевець був причетний до організації сільськогосподарської освіти в нашому місті: сільськогосподарський факультет Вищої робітничої школи 1929 року, пройшовши через низку реформувань, перетворився на Полтавський сільськогосподарський інститут (нині Полтавська державна аграрна академія).

У 1921–1922 роках майбутній учений виконував також обов'язки консультанта місцево-



Георгій Степанович Оголевець.
Фото. 1967 р.



го відділення Наркомзовнішторгу з експорту лікарських рослин. 1922 року він був відряджений Полтавським губкомом для продовження освіти до Московської Петровської сільськогосподарської академії (згодом – «Тімірязевка»), яку закінчив 1924 року.

Усе своє життя він присвятив розвитку улюбленої науки та пропаганді її здобутків. Так, ще 1923 року в Москві в серії «Библиотека крестьянина» (№ 6) «Главный комитет Сельскохозяйственной и кустарно-промышленной выставки» п'ятитисячним накладом видав працю Г. С. Оголевця «Важнейшие лекарственные растения России и Украины, их собиране и сушка. С 38 рисунками». Ця книжка, як указано в передмові, адресована всім, «хто бажає зайнятися збиранням лікарських рослин» [22, с. 3]. Тому автор надає відомості про те, «де і коли потрібно шукати лікарську рослину, як вона виглядає, як її збирати, як сушити і для чого вона слугує» [22, с. 3]. У тексті послідовно витримано науково-популярний стиль викладу; читачеві забезпечено усвідомлення еквівалентності певних українських і російських назв деяких рослин, що необхідно для засвоєння пропонованого матеріалу.

В інших ранніх роботах, приміром, у брошурі «Как и где разводит клещевину», опублікованій «Відділом селянської літератури Державного видавництва», Г. С. Оголевець, пропагуючи агротехнічні знання та оперуючи даними економічної статистики, обґрунтовує потребу в розвитку певного промислу та його вигоди і дає поради читачам стосовно його грамотної організації [23].

Дослідник-практик, він працював і старшим агрономом зі спеціальних культур Всеросійського союзу сільськогосподарської кооперації (1924–1930 рр.), провів у цей час кілька ботанічних експедицій та агрономічних обстежень на Північному Кавказі й у Середній Азії [6].

Учений спеціаліст ВІЛАРу (Всесоюзного науково-дослідного інституту лікарських та ароматичних рослин) із 1939 року, старший редактор

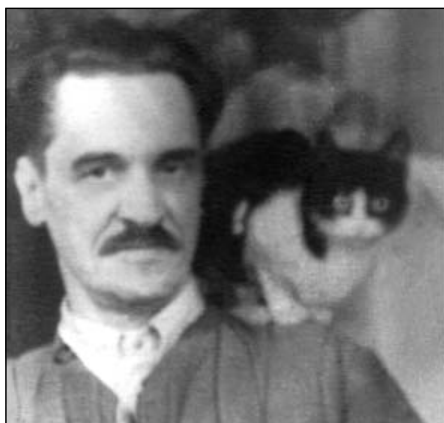
«Сельскохозяйственной энциклопедии» упродовж 16 років, 1951 року Г. С. Оголевець захистив кандидатську дисертацію, а 1954 року йому було присвоєне вчене звання старшого співробітника зі спеціальності «ботанік-рослиник». Відтоді й до самої смерті він – постійний редактор і відповідальний секретар редколегії «Бюллетеня Главного ботанического сада АН СССР». Із редакторською працею не розлучався ніколи, брав із собою матеріали чергового випуску «Бюллетеня» навіть у відпустку³¹. Він є автором багатьох наукових праць – книг, статей, зокрема словникових – у довіднику «Декоративное садоводство» (вийшов під його редакцією, М., 1949), в «Энциклопедическом словаре лекарственных, эфирномасличных и ядовитых растений» (М., 1951)³². Брав участь в укладанні «Атласа лекарственных растений СССР». Підтримував тісні творчі зв'язки з колективом Дослідної станції лікарських рослин АН України в селі Березоточа Лубенського району Полтавської області. Приділяв багато уваги «підготовці молодих спеціалістів, зокрема консультуванню аспірантів» [6, с. 106].

Останні роки життя Георгія Степановича, який страждав на серцеву недостатність, були затьмарені передчасною смертю його єдиного сина Ярослава – талановитого вченого-біохіміка (1927–1971).

Професіонал високого класу, Георгій Степанович був залюблений у свою справу, проте це не вичерпувало сфери його зацікавлень: знався і на художній літературі (мав велику бібліотеку російської та зарубіжної класики), був шанувальником театрального мистецтва тощо. Високі естетичні смаки він та його дружина Міліца Олександрівна



*Георгій Степанович Оголевець.
Фото. Середина 1920-х рр.*



*Георгій Степанович з урятованою кішкою.
Фото. Кінець 1940-х рр.*

³¹ Хоч був редактором, як то кажуть, «від Бога», сил ця праця відбирала чимало, і це не могло не відбитися на стані його здоров'я.

³² Георгій Степанович здійснив також упорядкування цього словника.

(учителька молодших класів) прищеплювали і її небожеві – сироті Міті Белевичу, майбутньому кінооператорові, якого родина взяла на виховання в 1930-х роках. Це подружжя завжди було готове допомогти³³ – й не лише людям, а і братам нашим меншим.

А втім, така риса була властива всім Оголевцям – членам родини Анни Василівни і Степана Яковича. Кожен її представник – інтелігент, подвижник, яскрава індивідуальність. Неможливо переоцінити їхній внесок у розвиток культури, науки й суспільної свідомості своєї доби. Але не менш значущим і для нашого часу, особливо в аспекті загальнолюдських цінностей, є їхній досвід родинного життя й виховання дітей гармонійно розвиненими, активними громадянами. Міцні духовно роди українських трудівників-інтелектуалів завжди були і будуть надійним осердям нашого національно-державного самоутвердження й поступу.

Література

1. Варфоломеев Ю. В. Адвокаты во власти: присяжные поверенные – сотрудники Чрезвычайной следственной комиссии Временного правительства. 2009–2012 [Электронный ресурс] / Ю. В. Варфоломеев // Адвокат. – 2011. – № 6. – Режим доступа – <http://w.pcforgums.ru/j1025.html>. – Название с экрана, 20.05.2016.
2. Варфоломеев Ю. В. Политико-правовая ответственность высших должностных лиц государства при смене власти (на примере деятельности Чрезвычайной

³³ Из 1948 року Георгій Степанович і Міліца Олександрівна опікувалися і мною, дочкою опального Володимира Степановича, тоді студенткою. Я гостювала в них на канікулах, вони брали мене із собою на відпочинок – двічі я з ними їздила в напіввимерле сільце Бердники під Калязіном, і ми з Ярославом, моім однокласником, студентом «Тімірязевки», блукали по лісах, збираючи різні колекції.

Коли я вже працювала вчителькою і в мене через хворобу горла виникла потреба поїхати до моря (літо 1953 р.), то родина Георгія Степановича цьому посприяла. Мені дали адресу – це було невеличке поселення на самому березі Чорного моря, біля станції Келасурі (недалеко від Сухумі). Там мешкала сім'я Володимира Миколайовича Бренделя, зв'язки з яким Георгій Степанович тоді саме поновив (Георгій Степанович і Володимир Миколайович, троюрідний племінник художника Г. Г. Мясоедова, були одружені на двоюрідних сестрах). Тож моє лікування відбулося.

У Полтаві Георгій Степанович не був близько трьох десятиліть, утім, незважаючи на ностальгію, зміг завітати на малу батьківщину лише 1954 року. Відтоді він намагався принагідно (по дорозі у відпустку) заїжджати в рідне місто хоч на кілька днів.

Наприкінці 1960-х років, в один із приїздів Георгія Степановича з родиною до Полтави, відбулася їхня екскурсія до Старих Санжар (із метою дізнатися про долю садиби бабуні – Анни Трохимівни Тессен), і я також поїхала з ними. Де колись стояли дім і хата, як кажуть, «было – и былъем поросло»: ми не знайшли навіть сліду залишків від будівель. Усюди розпросторився бур'ян і розрослися дерева та кущі. На жаль, запустіння в тім краю перемогло...

следственной комиссии Временного правительства) / Ю. В. Варфоломеев // Известия Саратовского университета. Новая серия: Социология. Политология. – Саратов : Саратовский национальный исследовательский государственный университет им. Н. Г. Чернышевского. – 2012. – Т. 12. – Вып. 2. – С. 99–104.

3. Виктор О. С. Семидесятник С. Я. Оголевец / О. С. Виктор // Вопросы истории. – 1968. – № 1. – С. 211–213.

4. В. О. Концерт С. В. Рахманинова / Владимир Оголевец // Последние новости. – 1913. – 20 октября. – (Архів Анни Оголевець).

5. В. О. Концерт Яши Хейфеца / Владимир Оголевец // Последние новости. – 1913. – 9 декабря. – (Архів Анни Оголевець).

6. Георгий (Юрий) Степанович Оголевец (к 70-летию со дня рождения) : [Юбилейные даты] // Бюллетень Главного ботанического сада. – Вып. 65. – М. : Наука, 1967. – С. 105–106.

7. Гонтмахер М. А. Евреи на Донской земле. История. Факты. Биографии / М. А. Гонтмахер. – Изд. 2-е, испр. и доп. – Ростов-на-Дону, 2007. – 857 с. : порт.

8. Кауфман Л. Дмитро Володимирович Ахшарумов: визначний музичний просвітитель / Леонід Кауфман. – К. : Музична Україна, 1971. – 97 с.

9. Когут Г. Мої зустрічі з О. С. Оголевцем / Геннадій Когут ; перекл. з рос., упорядкув. та вступ. слово Анни Оголевець // Альманах Полтавського національного педагогічного університету «Рідний край». – 2012. – № 2 (27). – С. 188–201.

10. Когут Г. Олексій Оголевець і його вчення / Геннадій Когут ; передне слово Анни Оголевець // Альманах Полтавського національного педагогічного університету «Рідний край». – 2013. – № 1 (28). – С. 133–135.

11. Краткий библиографический указатель важнейшей литературы о Бетховене / сост. М. П. Алексеев и Я. З. Берман // Музыка и революция. – 1927. – № 3 (15). – С. 41–44.

12. Оголевец А. С. Автобиография / А. С. Оголевец // Вступ до сучасного музичного мислення / О. С. Оголевець. – К. ; Л. ; Полтава : Полтавський літератор, 2006. – С. 471–479.

13. Оголевец А. С. Письмо Г. А. Когуту от 28–29 октября 1966 г. [Рукопись] / А. С. Оголевец. – 8 с. – (Архів Г. О. Когута).

14. Оголевец А. С. Письмо Г. А. Когуту от 28 ноября 1966 г. / А. С. Оголевец // Вступ до сучасного музичного мислення / О. С. Оголевець. – К. ; Л. ; Полтава : Полтавський літератор, 2006. – С. 505–507.

15. Оголевец А. С. Резюме / А. С. Оголевец // Основы гармоничной мови : У двох книгах / О. С. Оголевець. – Книга друга. – К. ; Л. ; Полтава : Полтавський літератор, 2006. – С. 964–967.

16. Оголевец В. Грамматика русского языка. – Ч. 1. Этимология : для младших классов средних учебных заведений / Владимир Оголевец. – Петроград ; Киев : Книгоиздательство «Сотрудник», 1915. – 132 с.

17. Оголевец В. Грамматика русского языка. – Ч. 2. Синтаксис : для младших классов средних учебных заведений / Владимир Оголевец. – Петроград ; Киев : Книгоиздательство «Сотрудник», 1915. – 118 с.



18. Оголевец В. Деятели революционного движения на Украине семидесятник Степан Яковлевич Оголевец : [доклад в Институте истории АН СССР. – 1965, сентябрь] / Виктор Оголевец // Держархів Полтавської області. – Ф. № Р-8832. – Оп. № 1. – Спр. № 85. – Арк. 47–70.
19. Оголевец В. Отрывки воспоминаний [Рукопись] / Виктор Оголевец. – М., 1981. – 24 с. – (Архів Анни Оголевец).
20. Оголевец В. Симфонии Бетховена : популярно-критический очерк / Владимир Оголевец. – Киев : Издание И. И. Самоненко, 1913. – 32 с.
21. Оголевец В. Страницы из книги моей жизни. I вариант [Рукопись] / В. Оголевец // Держархів Полтавської області. – Ф. № Р-8832. – Оп. № 1. – Спр. № 15. – 138 арк.
22. Оголевец Г. Важнейшие лекарственные растения России и Украины, их соби́рание и сушка. С 38 рисунками / Г. С. Оголевец. – М. : Редакционно-издательский отдел Главного выставочного комитета Сельскохозяйственной и кустарно-промышленной выставки, 1923. – 112 с. – (Серия «Библиотека крестьянина». – № 6).
23. Оголевец Г. С. Как и где разводить клешевину / Георгий Оголевец. – М. ; Л. : Отдел крестьянской литературы Государственного издательства РСФСР, 1926. – 38 с.
24. Оголевец А. В. Володимир Степанович Оголевец / А. В. Оголевец // Історія Полтавського педагогічного інституту в особах : Матеріали конференції, присвяченої 80-річному ювілею інституту. – Полтава : Кларисса, 1995. – С.130–136.
25. Оголевец А. В. Вступне слово до статті: Когут Г. Мої зустрічі з О. С. Оголевцем / А. В. Оголевец // Альманах Полтавського національного педагогічного університету «Рідний край». – 2012. – № 2 (27). – С. 183–188.
26. Оголевец А. В. Полтавське оточення В. Г. Короленка: С. Я. Оголевец і його сім'я / Анна Оголевец // Рідний край. – 1999. – № 1. – С. 124–125.
27. Оголевец В. Музичне життя Полтави наприкінці XIX – у першій чверті XX ст. (спогади) / Володимир Оголевец ; упорядкув. та вст. слово Анни Оголевец // Рідний край. – 2000. – № 2 (3). – С. 112–120.
28. Пойдеменко М. К. Сонет пам'яті лектора педінституту В. С. Оголевця / М. К. Пойдеменко // Альманах Полтавського державного педагогічного університету «Рідний край». – 2009. – № 1 (20). – С. 214.
29. Прокофьев С. С. Могут ли иссякнуть мелодии? / С. С. Прокофьев // Пионер. – 1939. – № 7. – С. 80–83.
30. Прокофьев С. С. Отзыв о музыкальном инструменте, построенном А. С. Оголевцем на основе 17-ступенной гаммы : [авторизованная машинопись] / С. С. Прокофьев. – 1930-е годы // РГАЛИ. – Ф. 1929. – Оп. 3. – Ед. хр. 35. – 1 с.
31. Словарь русского языка : В четырех томах. – Т. I. – М. : Гос. изд-во иностр. и нац. словарей, 1957. – 964 с.
32. Таривердиев М. Я просто живу / М. Таривердиев. – М. : Варгус, 1997. – 319 с.
33. Ходосов К. Горгаючи сторінки пам'яті... / Карпо Ходосов // Дніпро. – 1975. – № 8. – С. 124–125.
34. Цветаева А. И. Мастер волшебного звона / А. И. Цветаева, Н. К. Сараджев. – М. : Музыка, 1988. – 110 с.
35. Шеффер Т. В. Лист до А. В. Оголевец від 18 липня 1970 р. [Рукопис] / Т. В. Шеффер. – (Архів Анни Оголевец).
36. Щедрин К. М. Новый этап в развитии музыкознания. Рец. на кн. А. С. Оголевца: Основы гармонического языка / К. М. Щедрин // Советская музыка : Шестой сборник статей / Отв. ред. Дм. Кабалевский. – М. ; Л. : Музгиз, 1946. – С. 64–78 // Оголевец О. С. Вступ до сучасного музичного мислення / О. С. Оголевец. – К. ; Л. ; Полтава : Полтавський літератор, 2006. – С. 509–520.
37. Энциклопедический словарь : В 41 т. [+2 доп. тт.]. – Том VI. – Лейпциг ; С.-Петербург : Издатели Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон, 1892. – 948 с.

